დამირგაია - კლდის მხატვრობის უცნობი ძეგლი სამხრეთ საქართველოდან

ლოსაბერიძე ლევანი,
საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
levan.losaberidze.1@iliauni.edu.ge

DOI: https://doi.org/10.62343/arch.2019.10

შესავალი

ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1980-1981 წლებში ჩატარებული სამუშაოების შედეგებზე საუბრისას, ავტორებს ბოლო აბზაცში მოხსენიებული აქვთ მარნეულის მუნიციპალიტეტში, სოფელ კასუმლოს მიდამოებში მიკვლეული რამდენიმე საყურადღებო ძეგლი, მათ შორის შომუ-შულავერის კულტურის ერთი დაუზიანებელი და ორი მოსწორებული გორა-ნამოსახლარი. ამასთან, ავტორები განსაკუთრებული ყურადღებით აღნიშნავენ, რომ მათ მიაკვლიეს პირველყოფილი ხელოვნების უნიკალურ ძეგლს ადგილ დამირგაიაზე, სადაც მუქი წითელი ოქრით შესრულებული კლდის მხატვრობა ფიქსირდება. აღწერის მიხედვით „ნახატები მცირე ზომისაა და შესრულებულია მეტად სტილიზებულად. ნახატების დიდი ნაწილი წაშლილია, მაგრამ ზოგიერთი მათგანი საკმაოდ კარგადაა გადარჩენილი, სადაც ჩანს ირმის, თხის, გველის და სხვა გამოსახულებანი“ [მენაბდე, კიღურაძე. 1986, 27-28].

2017 წლის ნოემბერში, „ახალგაზრდა არქეოლოგთა საზოგადოების“ ინიციატივით, მარნეულის მუნიციპალიტეტის გამგეობის განათლების, კულტურის, სპორტისა და ახალგაზრდულ საქმეთა განყოფილების მთავარი სპეციალისტის, ბატონი ელგუჯა კუპატაძისა და საქართველოს სასაზღვრო პოლიციის უშუალო თანადგომით ხელახლა დაიზვერა ეს ტერიტორია, რათა მიგვეკვლია იმ ძეგლისათვის, რომელიც თ. კიღურაძემ დააფიქსირა.

გასულ საუკუნეში შესაბამისი ტექნიკის არარსებობის გამო, დღემდე არ მოგვეპოვებოდა ამ ადგილის ზუსტი კოორდინატები. მეტიც, სამწუხაროდ, ანგარიშში ამ აღმოჩენას მხოლოდ ერთი აბზაცი აქვს დათმობილი და ისიც მეტად ზედაპირული აღწერით შემოიფარგლება. არ მომხდარა ძეგლის ფოტო და გრაფიკული ფიქსაცია, რაც, ვფიქრობთ, აუცილებელი იყო. შესაბამისად, სამეცნიერო წრეებში და მითუმეტეს ფართო საზოგადოებაში, ამ უნიკალური ძეგლის შესახებ ინფორმაცია ფაქტობრივად არც არსებობდა.

ძეგლის აღწერა

ადგილი დამირგაია* მარნეულის მუნიციპალიტეტში, სოფელ კასუმლოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ბერდუჯის ქედზე, საქართველო-სომხეთის საზღვრიდან დაახლოებით ასიოდე მეტრში, ზღვის დონიდან 687 მ-ზე მდებარეობს (სურ. 1). ეს მთა ვულკანური წარმოშობის ქანზეა აგებული. მთის წვერზე ქანი გაშიშვლებულია. როგორც ჩანს, დროთა განმავლობაში ქანებმა შლა დაიწყეს, რამდენიმე დიდი ლოდი მთის წვერიდან მოწყდა და ორი მათგანი 200 მეტრის მოშორებით, ფერდობზე გაჩერდა (სურ. 2.1). სწორედ ამ ორი ლოდიდან ერთ-ერთი, ადამიანის მიერ სადგომად, დროებით

* ადგილობრივი ეთნიკური აზერბაიჯანელების ცნობით, ეს დასახელება ითარგმნება როგორც „რკინის კლდე“.

თავშესაფრად იქნა გამოყენებული (საერთო სიმაღლე 5.5 მ, სიგანე 7.3 მ; შიდა სივრცის სიმაღლე 3.6 მ, სიგანე 5.5 მ). ჯერჯერობით რთულია იმაზე საუბარი, მოხდა თუ არა სადგომის შიდა სივრცის ხელოვნურად გამოკვეთა, რაიმე იარაღის დახმარებით, თუ ის სივრცე, რომლის ფართობი დაახლოებით 15 $მ^2$-ია, მხოლოდ და მხოლოდ ბუნებრივი წარმონაქმნია (სურ. 2.2).

სურ. 1.

სურ. 2.1.

სურ. 2.2.

სადგომის ღია ნაწილი ჩრდილო-დასავლეთისკენაა მიმართული. მხატვრობის კვალი ინტერიერის სამხრეთ კედელზე, მის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ნაწილშია (საფასადო მხრიდან) კონცენტრირებული (სურ. 3), თუმცა დიდი ნაწილი ძალზედ ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი. ის ასევე დაზიანებულია ახლო წარსულში გაკეთებული წარწერებით, რომლებიც ნახშირითაა მიწერილი*. წითელი ფერის ოქრით შესრულებულ მხატვრობის ნიმუშებში პირობითად გამოვყავით სამი ტიპის გამოსახულებები: 1 - ცხოველთა სტილიზებული გამოსახულებები; 2 - გეომეტრიული ფიგურების (რომბი, სამკუთხედი) მსგავსი ფორმები; 3 - გამოსახულებები, რომელთა წაკითხვაც შეუძლებელია. გამოსახულებების მაქსიმალური სიგრძე-სიგანე 10-დან 20 სმ-მდეა (სურ. 4).

ყველაზე კარგად შემორჩენილია სტილიზებული ირმის გამოსახულება, რომელსაც აშკარად ემჩნევა ოთხივე ფეხი, ტანი, თავი და რქები. მის ქვემოთ ფიქსირდება დაკლაკნილი (S-ის ფორმის) ფიგურა (სურ. 5.1). დარწმუნებით ამის თქმა შეუძლებელია, თუმცა თუ თ. კიღურაძის აღწერას გავიხსენებთ, მას სხვა ცხოველებთან ერთად ნახსენები აქვს გველის გამოსახულება. შესაძლოა ირმის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე გამოსახულება სწორედ გველისა იყოს. ასევე ფიქსირდება რამდენიმე ცხოველის გამოსახულება, მათ შორის ერთს რქები და გრძელი კუდი აღენიშნება (სურ. 5.2), თუმცა დაზუსტებით, კონკრეტულ სახეობაზე საუბარი რთულია. კიდევ ერთი ცხოველის გამოსახულება ფიქსირდება, რომელიც ასევე არაა იდენტიფიცირებული (სურ. 5.3).

* უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ადგილს დღესაც აქტიურად იყენებენ ადგილობრივი მწყემსები თავშესაფრად და სავარაუდოდ, სწორედ მათი დაზიანებული უნდა იყოს პირველყოფილი მხატვრობის ნიმუშები.

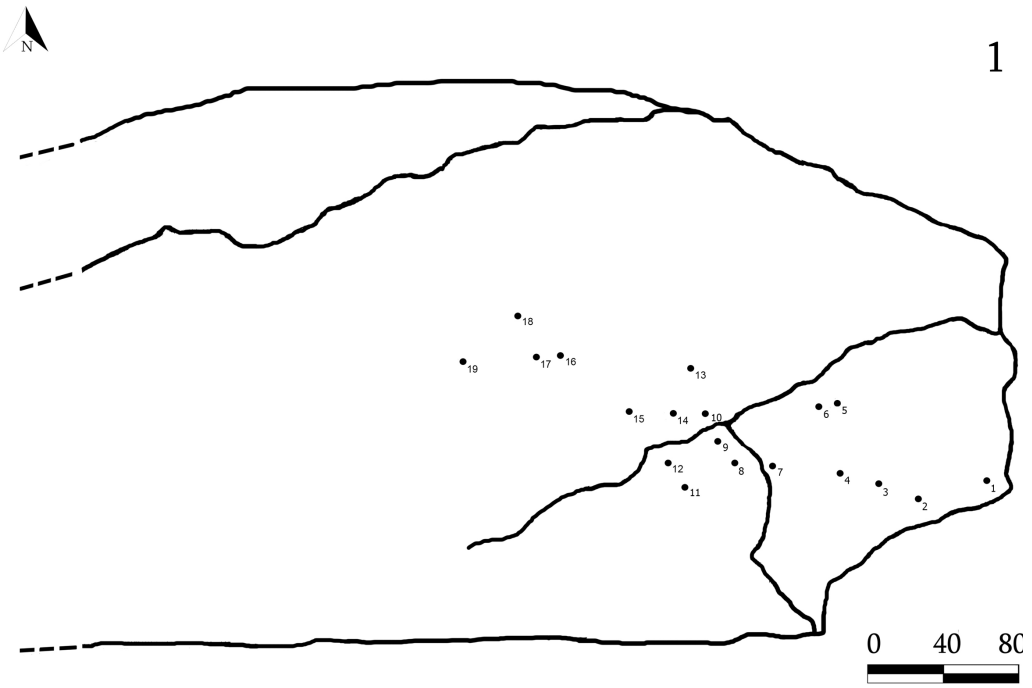

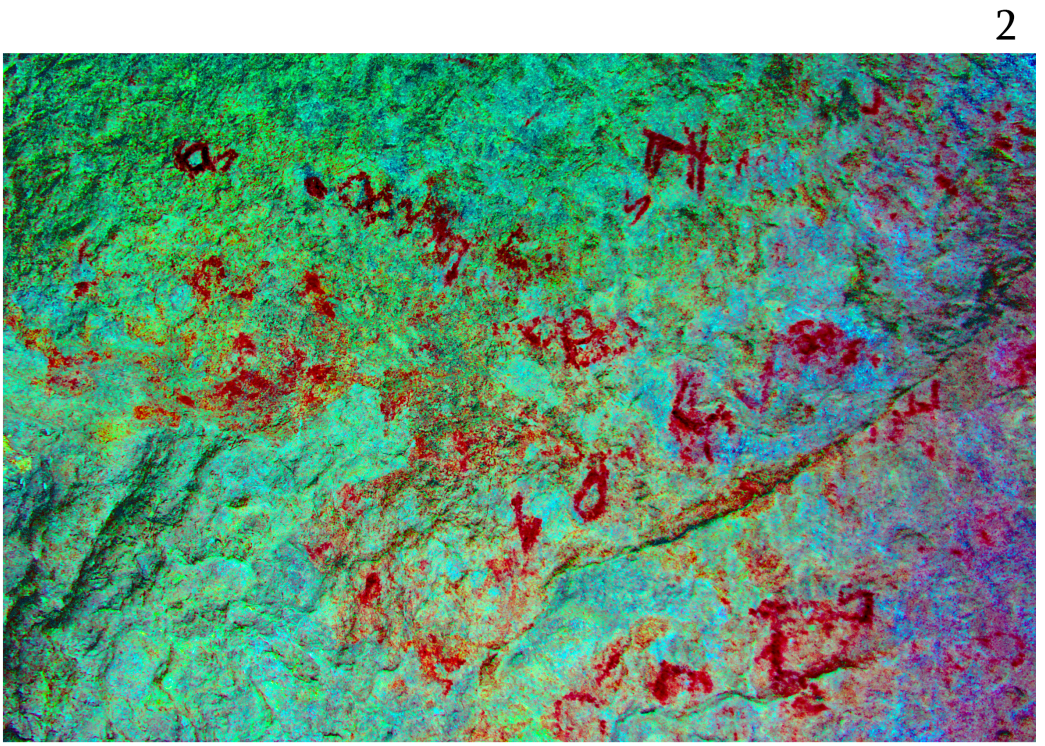

სურ. 3.

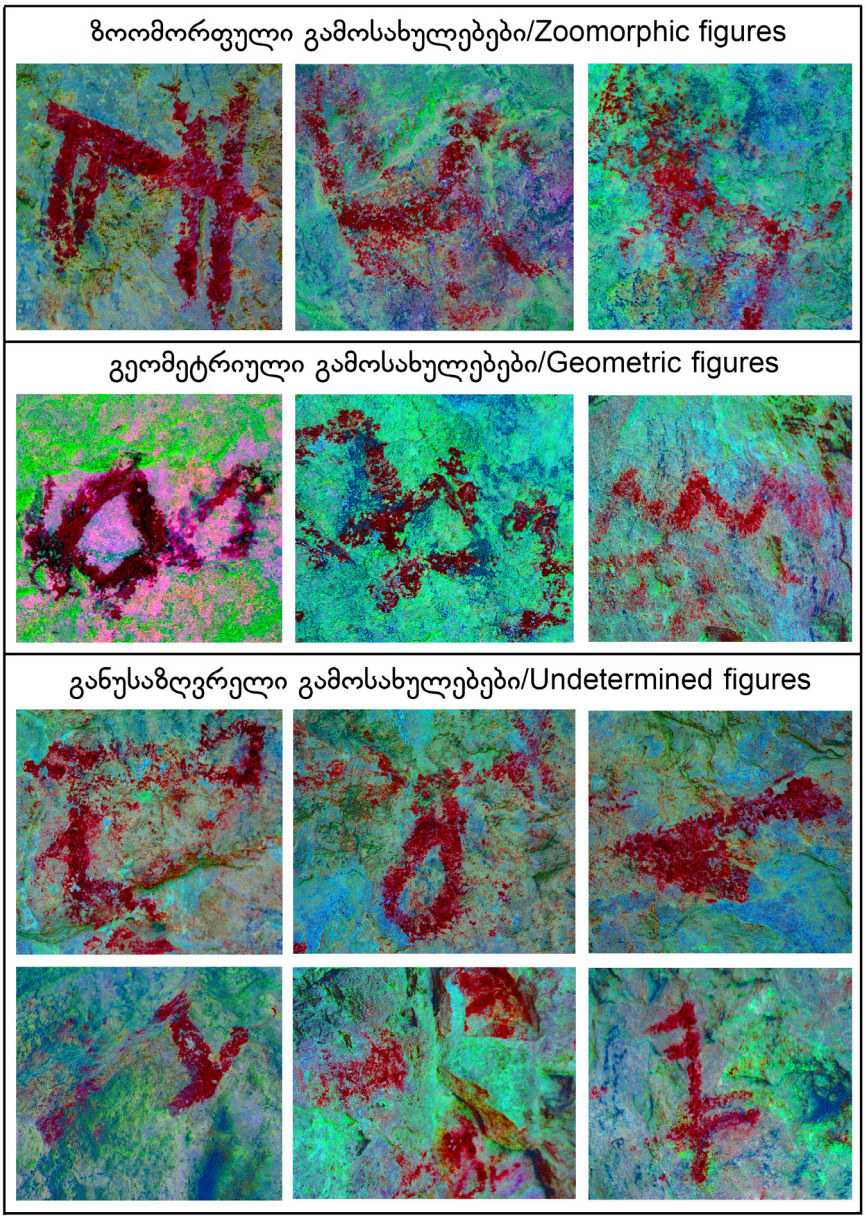

სურ. 4.

მეთოდოლოგია

მხატვრობის ნიმუშების დიდი ნაწილის იდენტიფიცირება ძირითად ტიპებად (ცხოველთა ფორმების გამოვლენა) მოხდა მაღალი რეზოლუციის ფოტოების გამოსახულების გაუმჯობესების გზით, რისთვისაც გამოვიყენეთ სპეციალური პროგრამა 'D-Stretch Image Enhancement' [Defrasne, 2014, 31-38; Bradly, Hampson, Sanz, 2017]. ამ სამუშაოს ჩატარებაში დიდი დახმარება გაგვიწია მარსელის უნივერსიტეტის მეცნიერმა, დოქტორმა კლაუდია დე ფრასნმა.

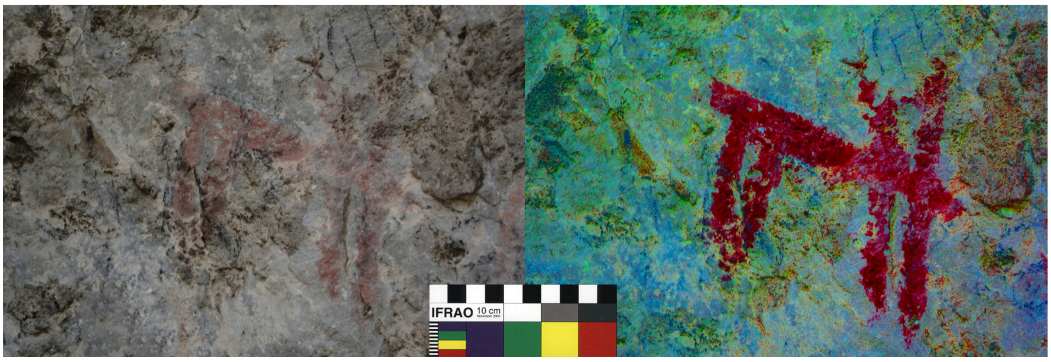

სურ. 5.1.

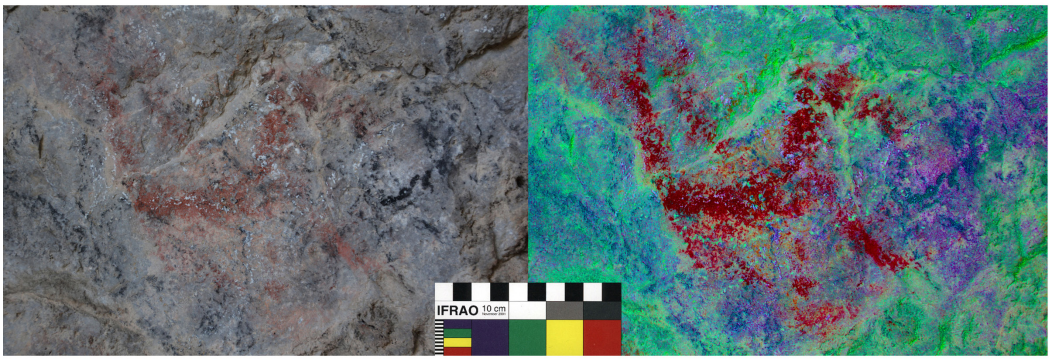

სურ. 5.2.

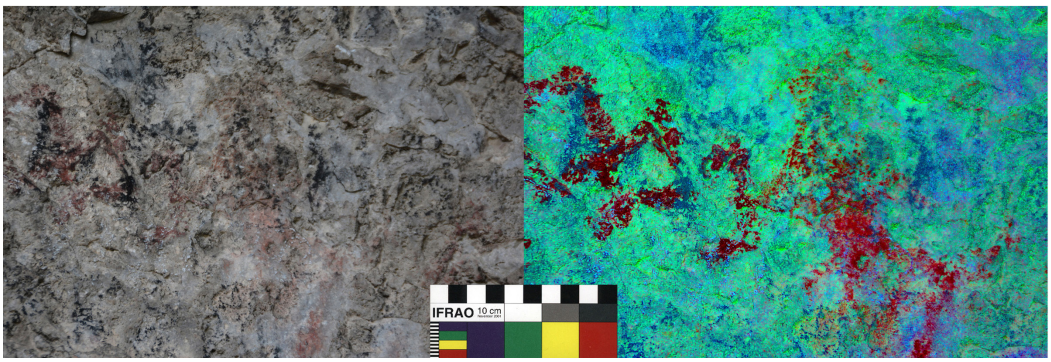

სურ. 5.3.

პარალელები

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ოქრით შესრულებული კლდის ან გამოქვაბულის/მღვიმის მხატვრობა ამ დრომდე არ იყო დაფიქსირებული, თუმცა კავკასიის მასშტაბით მსგავსი ნიმუშების აღმოჩენის არაერთი შემთხვევაა ცნობილი. განსაკუთრებით საინტერესოა სამხრეთ კავკასიის, კერძოდ კი სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მიკვლეული ძეგლები, სადაც მსგავსი მხატვრობის კვალია გამოვლენილი. სომხეთში ამ ტიპის ძეგლები 1970-იანი წლებიდანაა ცნობილი. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა გეღამავან 1-ის მღვიმეში (სურ. 6.1; 6.2) დაფიქსირებული

სტილიზებული ირმის რამდენიმე გამოსახულება (სურ. 6.3; 6.4). მათი შესრულების არარეალისტური მანერა გარკვეულწილად წააგავს დამირგაიას სადგომზე დაფიქსირებულ ირმის გამოსახულებას. გეღამავანის მღვიმეში ასევე ვხვდებით ცხენისებრთა ოჯახის წარმომადგენლის, კანჭარის/ონაგრის (ლათ. Equus Hemionus) გამოსახულებას (სურ. 6.5). ამ სახეობის ოსტეოლოგიური მასალა აღმოჩენილია იმავე მიდამოებში, Kmlo-2 მღვიმეში და გეღაროტი-1 ღია ტიპის ძეგლზე. Kmlo-2 მღვიმეში აღმოჩენილი ძვლები ძვ.წ. მე-12 – მე-8 ათასწლეულებით დათარიღდა, რის შედეგადაც გეღამავანის გამოსახულების თარიღიც ამ ქრონოლოგიური დიაპაზონით განისაზღვრა. ამ პერიოდში, ე.ი. მეზოლითსა და ნეოლითის საწყის ეტაპზე, კანჭარი ერთ-ერთი იმ ცხოველთაგანი იყო, რომელზეც სამხრეთ კავკასიაში, გამოქვაბულის ადამიანი ხშირად ნადირობდა [Khechoyan, Gasparyan. 2014. 315-337].

ამ კუთხით საინტერესოა დამირგაიაზე დაფიქსირებული კიდევ ორი ცხოველის გამოსახულება, რომელთა იდენტიფიცირება ამ დრომდე არ მომხდარა, თუმცა ფაქტია, რომ ერთ-ერთ მათგანს რქები და საკმაოდ გრძელი კუდი აღენიშნება, მეორეს კი გრძელი სახე და კუდი.

სურ. 6.1.

სურ. 6. 2.

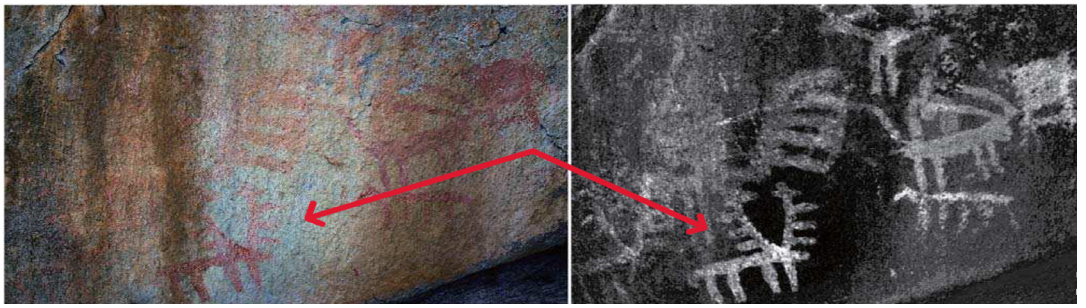

სურ. 6. 3.

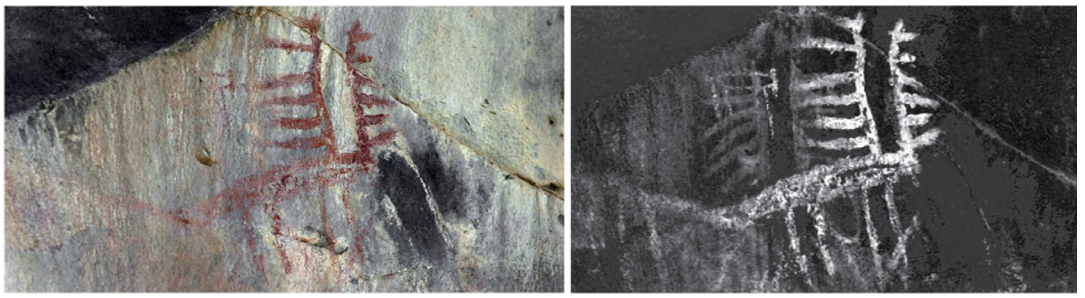

სურ. 6. 4.

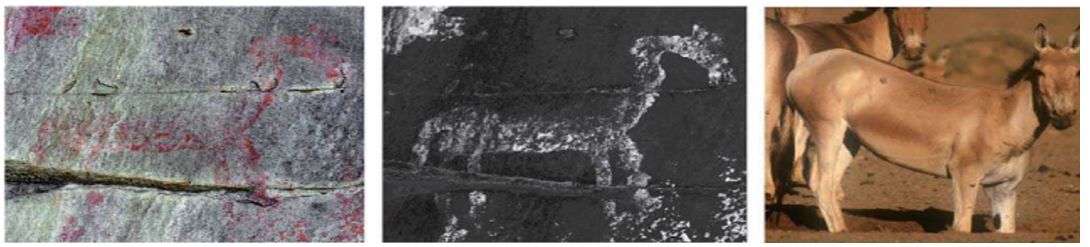

სურ. 6. 4.

თარიღი

როგორც ზემოთ ვახსენეთ, სამხრეთ კავკასიაში არსებული ამ ტიპის მხატვრობის ნიმუშების ყველაზე ადრეულ თარიღად ძვ.წ. მე-12-ე, ყველაზე გვიანდელად კი ძვ.წ. 1-ლი ათასწლეულია მიჩნეული.

აღსანიშნავია, რომ თ. კიღურაძე დამირგაიას, წინასწარულად, ნეოლით-ადრე ბრინჯაოს ხანით ათარიღებდა (ძვ.წ. მე-6 - ძვ.წ. მე-3 ათასწლეულები), რაც, ვფიქრობ, ძეგლის რეალური თარიღისგან მნიშვნელოვნად არ უნდა განსხვავდებოდეს, თუმცა ეს ქრონოლოგიური დიაპაზონი ჯერჯერობით მაინც ვარაუდის დონეზე რჩება.

ბოლოსკენ, დიდ მადლობას ვუხდი საქართველოს სასაზღვრო პოლიციას, მარნეულის მუნიციპალიტეტის წარმომადგენელს, ბატონ ელგუჯა კუპატაძეს, არქეოლოგებს - თამარ აღაპიშვილსა და მარიამ ელოშვილს, ფრანგ კოლეგას - კლაუდია დე ფრასნს და მხატვარ გიორგი თოფურიას ჩატარებულ სამუშაოებში დახმარებისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

მენაბდე, მ., კიღურაძე, თ., (1986). *ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1980-1981 წლების მუშაობის შედეგები,* საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები VIII. თბილისი

Bradly, L.M., Hampson, J., Sanz, I.D. (2017). *Recording of Rock Art: Strategies, Challenges, and Embracing the Digital Revolution*. The Oxford handbook of the Archaeology and Anthropology of Rock Art. B. David, I.J. McNiven (eds)

Defrasne, C. (2014). Digital image enhancement for recording rupestrian engravings: applications to an alpine rockshelter. *Journal of Archaeological Science.*

Khechoyan, A., Gasparyan B. (2014). *Rock-painting phenomenon in the republic of Armenia.* Stone Age of Armenia. B. Gasparyan, M. Arimura (eds).

სურათების აღწერილობა

სურ. 1. დამირგაიას მდებარეობა რუკაზე.

სურ. 2.1. ძეგლისა და ლანდშაფტის საერთო ხედი; 2.2. ძეგლის ახლო ხედი.

სურ. 3.1. ინტერიერის კედლებზე შესრულებული ნახატების განლაგების გრაფიკული გამოსახულება; 3.2. ნახატების განლაგების გაუმჯობესებული გამოსახულება.

სურ. 4. ნახატთა ტიპოლოგიური ჯგუფები

სურ. 5. ზოომორფული გამოსახულებები შეუიარაღებელი თვალით (მარცხნივ) და გამოსახულების გაუმჯობესების შემდგომ (მარჯვნივ).

სურ. 6.1., 6.2. გეღამავან 1-ის მღვიმე; 6.3., 6.4. ირმების გამოსახულებები გეღამავან 1-დან; 6.5. კანჯარის/ონაგრის გამოსახულება.

Damirgaya – Unknown Rock Art site from Southern Georgia

Losaberidze Levani,
Georgian National Museum
levan.losaberidze.1@iliauni.edu.ge

Summary

During the 1980-1981 field campaign of Kvemo Kartli archaeological expedition directed by T. Kiguradze, have been found few sites near the village Kasumlo, Marneuli municipality. According to the report, he found three settlement mounds of Shomu-Shulaveri Culture and temporary rock shelter with painted symbols on the walls. Paintings are made with reddish ochre. As Kiuradze describes, paintings are very small and stylized. Most of them are damaged but some figures are possible to identify. He mentions images of deer, goat, snake, etc.

The information about this site was very brief. Even location was not clearly known because of lacking GPS equipment and detailed description of the site.

In 2017, “Society of Young Archaeologists” planned re-discovery of this site with great help from Marneuli municipality and Georgian border police.

Place where the rock art located called Damirgaya which means Iron rock in Azeri language. Damirgaya located 3 km south to village Kasumlo, on the ridge of Berduji, 687 meters above sea level. Rock shelter is carved into huge boulder which supposed to detach from the top of the rocky mountain. Its dimensions are 5.5 X 7.3 m (height, width) for entire rock and 3.6 X 5.5 m for interior. Rock is carved from the north and paintings are located on the central and western part of the inner wall. Paintings are damaged by local shepherds in modern time probably with charcoal. Dimensions of these paintings are between 10-20 cm. We divided them in three categories – geometric figures, zoomorphic figures and undetermined figures.

During the examination of the paintings, we used the method of digital image enhancement which was done by researcher of Aix-Marseille University, Dr. Claudia Defrasne. We used high resolution photographs of paintings and digital plugin D-stretch to enhance the images.

Rock/Cave painting art is commonly known for Southern Caucasus, especially for Armenia and Azerbaijan. There are some similar images in Armenian rock/cave arts. Geghamavan-1 cave in central Armenia includes several type images of deer which is also drawn stylized like the deer in Damirgaya. Geghamavan-1 also includes some other animal images such as kulan (Equus hemoinus) which was identified after the discovery of osseous remains of this animal in the cave of Kmlo-2. Unearthed remains dated back to 12th-8th millennia B.C. Kulan were among the main hunting objects of the inhabitants of the cave. This suggests that the earliest paintings of Geghamavan-1 belong to Late Mesolithic/Early Neolithic population. There are some other zoomorphic images in Damirgaya which would be interesting to examine with similar methods.

Chronology of this type Rock/Cave art in Southern Caucasus dated to 12th-1st millennia B.C. T. Kiguradze dated the images of Damirgaya roughly as Neolithic-Early Bronze Age. This date is preliminary and not very accurate, but the style of drawing suggests that the actual date might be between Kiguradze’s chronology.

This is the first attempt of discovery and study of painted rock art on the territory of Georgia

and we hope Damirgaya could be the key site for developing rock art researches in Georgia.

I would like to acknowledge Border police of Georgia, Marneuli Municipality, Georgian archaeologists Tamar Aghapishvili and Mariam Eloshvili, French colleague Dr. Claudia Defrasne and painter Giorgi Topuria.

Description of the tables

Tab. 1. Location of Damirgaya on the map of Georgia.
Tab. 2.1. General view of the site and the landscape; 2.2 – Close view of the site.
Tab. 3.1. Graphic illustration showing locations of rock paintings in the shelter; 3.2 – Digital enhanced image of concentrated paintings.
Tab. 4. Typological groups of the figures.
Tab. 5. Zoomorphic figures seen with naked eye (on the left) and after the digital enhanced images (on the right).
Tab. 6.1., 6.2. Geghamavan-1 cave; 6.3., 6.4. Figures of the deer from Geghamavan-1; 6.5. Figure of horse-like animal (kulan or Equus hemionus).